

POLITICAL SCIENCE

Криза ідентичності як чинник українського демократичного транзиту Генераційний аспект

Е. В. Щербенко

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
Corresponding author. E-mail edsh@bigmir.net

Paper received 10.01.22; Accepted for publication 28.01.22.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2022-267X49-04>

Анотація. Криза української ідентичності інтерпретується в статті як зміна «внутрішніх наративів» суспільства транзитної доби. Експліковано концептуальний зв'язок між проблемами національної ідентичності і молодіжної політики в дискурсі про ідентичність першої пострадянської генерації.

Ключові слова: Внутрішній наратив, криза ідентичності, молодіжна політика, національна ідентичність, пострадянська генерація.

У своєму розвитку протягом останніх десятиліть політична наука прийшла до розуміння політичної ідентичності як внутрішнього наративу (inner narrative). Це історія, яку ми розповідаємо собі й іншим про те, хто ми, ким були і передбачаємо бути [33].

Протягом тридцяти років з моменту здобуття незалежності, розвиваючись у горизонті транзитного сценарію, послідовно проходячи через точки біфуркації трьох його етапів (лібералізації, інституціоналізації, консолідації), вітчизняна громада склала про себе чимало історій, включаючи патетичні («Мойсей вивів народ пустелею сорок років, доки не вимерли народжені у рабстві») та сумні («національна ідея не спрацювала» – Л. Кучма, 1996). Оскільки одні з них з часом відсіюються, інші ж набувають статусу конституційних положень (стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, лютий 2019-го), лягаючи також в основу освітніх програм майбутніх генерацій; вивчення цих дискурсивних формацій природно стає предметом уваги політичної науки.

Ми будемо здійснювати аналіз нашої проблеми в розвитку підходу до подібних дискурсивних формацій як носіїв інституційної пам'яті (своєрідних «гранемів», що складаються в перебігу зміни генерацій) демократичного транзиту, запропонованого у працях останніх років [30–32]. В умовах «гібридного» стану світ-системи, коли планета перебуває у фазі кардинальних змін і багато концептів не переживають навіть повного електорального циклу у провідних країнах, академічна наука із запізненням відповідає на нові виклики, маючи до діла з інерцією інституціоналізованих наративів, а вітчизняна соціологія перебуває в процесі корекції власних теоретико-методологічних орієнтирів¹, вміщення проблеми кризи ідентичності у фокус оптики *не виборів, а генерацій* здатне принести евристичні результати, що сприятимуть опрацюванню нової парадигми дослідження проблеми.

¹ Як пише у праці «Публічний дискурс масових опитань» О. Стегній: «Цілком слушно постає питання: в яких випадках соціологи досліджують власне громадську думку, а де має місце емпіричне вимірювання лише нестійких емоційних станів та настроїв респондентів» [23, с. 148].

Дискурс і цифри, або (Не)редукована уява

Хоча в літературі, присвяченій проблемі політичної ідентичності, це поняття спеціально характеризується як «розпливчате» (vague) та важке для вимірювання, проте й коли вимірювання здійснене, дослідник з подивом може з'ясувати, що простіше йому не стає. Звернемося до прикладів.

О. Новакова у статті, присвяченій зовнішньополітичній ідентифікації українців, навівши дванадцять таблиць, малюнків та діаграм даних соціологічних опитувань і констатує згідно з їх показниками позитивні тенденції формування в Україні громадянського консенсусу навколо євроатлантичного цивілізаційного вибору, зближення в цьому відношенні регіональних позицій; вказуючи як провідні мотиви прагнення матеріального добробуту, правового захисту, долучення до демократичних цінностей, а також втрату підтримки євразійського інтеграційного вектору, тут-таки дезавує згадані здобутки: «Констатовані зрушення у геополітичних пріоритетах українців значною мірою викликані зовнішніми чинниками і майже не підкріплені внутрішнім реформуванням країни, оскільки зберігаються такі негативні явища, як корупція, низький рівень довіри до влади, повільні темпи модернізації соціально-економічної сфери та низький рівень добробуту громадян» [13, с. 101]. Очевидно, в плані досягнення когерентності наративу слід було операціоналізувати останні твердження, залучивши доступні дані і по цих характеристиках, оскільки індекси довіри до влади, толерантності до корупції і под. так само річ змінна.

Інший приклад подібної дисфункційності статистичних показників у розвідці «Хто є «громадянським суспільством» України? Соціально-структурні аспекти ідентифікації» подає В. Степаненко. Він наводить дані опитування щодо різноманітних форм громадсько-політичної активності українців у наступній таблиці [25, с. 33].

Як бачимо тут, у зведених даних за двадцять два роки дивним чином «випаровуються», або постають непоясненими потужні загальнонаціональні рухи протесту 2004 і 2013–2014 рр., що мали вирішальне значення для збереження вектора демократичного транзиту, чисельність учасників яких, за оцінками

соціологів, коливалася близько 15–20% дорослого населення країни. (При цьому, слід відзначити, сам автор далі оцінює прошарок соціально активних, відповідальних громадян у ті самі 20% і приходять у

своїй роботі до положення про наявність в українському суспільстві важливої «зв'язки» середній клас плюс молодь: теза, близька до висновків, що їх доходимо у нашому дослідженні).

Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є? %

Варіанти відповідей	Роки									
	1994	1998	2002	2004	2008	2010	2012	2014	2016	
Клуб за інтересами	2,0	1,3	1,2	1,7	2,2	1,1	1,8	1,6	2,4	
Політична партія	0,7	0,9	2,2	1,9	2,8	3,0	2,2	1,4	1,4	
Суспільно-політичний рух	0,4	0,4	0,7	0,6	0,7	0,4	0,3	0,9	0,6	
Екологічний рух	1,3	1,5	2,0	1,3	0,7	1,1	1,1	0,6	1,2	
Громадська організація, фонд, асоціація	0,9	0,6	0,7	0,7	1,3	1,2	0,6	1,1	1,9	
Нетрадиційна профспілка	0,3	1,4	0,3	0,4	0,4	0,2	0,4	0,2	0,3	
Творча спілка	1,2	0,7	0,4	0,5	0,8	0,4	0,8	0,7	1,1	
Спортивний клуб, товариство	3,2	2,7	2,0	2,1	2,4	3,0	2,5	1,4	2,8	
Об'єднання за фахом	2,7	2,0	2,8	2,9	2,6	2,6	2,0	1,8	2,8	
Студентське товариство, молодіжна організація	1,7	1,4	1,8	1,4	1,6	2,0	1,5	1,1	1,4	
Релігійна організація, церковна громада	3,0	3,9	4,0	4,2	2,8	3,6	2,6	2,7	4,6	
Об'єднання фермерів	0,7	0,3	0,9	0,4	0,5	0,4	0,8	0,2	0,3	
Інша організація, об'єднання, рух	0,7	0,6	0,9	0,7	0,7	0,7	0,8	1,2	1,6	
Не належу до жодної з громадських організацій	82,2	86,6	83,9	83,8	83,3	83,6	85,9	86,9	82,1	
Не відповіли	0,9	0,2	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	

Проте, варто досліднику в сьогоденні опитуванні зробити ще крок, поставивши громадянам запитання щодо конкретних заходів у сфері політичної комунікації, до яких вони вдаються (включаючи сюди й

повсякденну мережеву активність), і отримана картина, як показує публікація О. Резніка [21, с. 11], суттєво зміниться:

Розподіл відповідей населення України на запитання

«У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?», грудень 2019 року

Громадсько-політичні заходи	N	%
Переконував друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	398	19,7
Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	203	10,1
Носив символіку політичного характеру	96	4,7
Не купував певні товари з політичних міркувань	229	11,3
Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям	223	11,0
Брав участь у добровільних акціях	146	7,2
Збирав підписи під колективними зверненнями, в тому числі в інтернеті	74	3,7
Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади	61	3,0
Звертався до офіційних представників влади зі скаргами	86	4,2
Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил	94	4,7
Брав участь у протестних акціях	41	2,0
Брав участь у створенні та/або діяльності об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	35	1,8
Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій	55	2,7
Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів АТО, підтримкою переселенців	55	2,7
Інше	21	1,0
У жодному з таких заходів участі не брав	1188	58,8

Примітка. Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповіді.

Перехід громадянської активності в зоні on-/offline, як сьогодні знаємо з практики, у критичні для долі демократичного транзиту моменти у вітчизняних умовах відбувається блискавично, даючи початок загальнонаціональній громадянській мобілізації.

Наведені приклади дозволяють нам, у першому наближенні, відзначити у вітчизняній експертній спільноті певну *редукцію політологічної уяви* (подібно соціологічній, за Ч. Р. Мілсом), у якій імплікована картина змін політичної ідентичності, що на загал

передбачає виключно *лінійні* коливання показників із невеличкими флуктуаціями, що не містить уявлення про кризи, інтеріоризацію інституційних змін, викликаних ходом транзиту (цього аспекту проблеми ми торкалися у праці «Інститути в кінчиках пальців: українська державність очима громадян» [28]²).

Вітчизняні експерти лише віднедавна отримали

² У ній, між іншим, ми звернули увагу на не завжди очевидний аспект зв'язку між ступенем розвитку інституційних компетенцій громадян і рівнем довіри до політичних інститутів: не лише «оскільки не довіряємо, то не беремо участі», але й «оскільки не беремо участі (тобто не користуємося інститутами), то не довіряємо».

можливість поглянути на український транзит у ретроспективі, як на базовому рівні реалізований сценарій. І одним із обнадійливих симптомів готовності академічної спільноти оптимізувати власні теоретичні досягнення, видобувши уроки з минулого досвіду, стає коригування концептуальних рамок політологічної уяви.

Як приклад наведемо працю В. О. Котигоренка «Сучасна українська нація: через кризовий розвиток»

[9], звернувши, між іншим, увагу на пропоноване ним зіставлення результатів голосування на референдумі 1 грудня 1991 року і рівня підтримки незалежності у 1992–2013 рр. та самоідентифікації дорослого населення України у 1992–2015 рр., де самоідентифікація себе передусім як громадянина України, коливаючись у межах від 45,6% до 64,6% виявляється найбільш масовою, залишаючи далеко позаду альтернативні (місцеві, регіональну, етнічну тощо) [9, с. 309].

Динаміка самоідентифікації дорослого населення України. Ким Ви себе передусім вважаєте?

	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
1.Мешканцем села, району та міста, в якому ви живете	24,0	31,3	30,2	31,6	32,3	30,5	24,6	27,7	24,5	27,2	29,8	28,6	16,1	23,0
2.Мешканцем регіону (області чи кількох областей, де ви живете)	6,8	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6	7,6	7,8	8,0	6,4
3.Громадянином України	45,6	41,0	34,6	41,0	41,1	44,2	54,6	51,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,6	57,5
4.Представником свого етносу, нації	-	-	-	3,0	2,5	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1	3,1
5.Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	17,8	12,7	13,1	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,5	3,9
6.Громадянином Європи	3,8	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,3
7.Громадянином світу	6,4	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4	2,5	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	4,2
8.Інше	-	-	-	1,6	2,0	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,6
9.Не відповіли	0,6	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	16,1	23,0

*Відповіді а питання за роками, у відсотках від дорослого населення, за даними Інституту соціології НАН України

Результати референдуму 1 грудня 1991 року, таким чином, постають у межах цілого періоду незалежності як *неперехідні* за значенням (у травні 2015 року кількість громадян України, що є прихильниками її державної незалежності, склала 91%); у логіку цього сюжету, зрозуміло, вписуються й спалахи протестних рухів 2004 і 2013–2014 рр., коли ставкою була доля демократичних реформ. «Прикметно, – пише автор, – що тенденції кількісних змін показника пріоритетності громадянської самоідентифікації подібні з тенденцією змін ставлення до державної незалежності України». І, торкаючись далі системної післядії цих рухів, відзначає, що перший Майдан як мирний переможний протест проти масових фальсифікацій на президентських виборах стимулював ріст національно-громадянського усвідомлення людей. Хоча їх надії на ефективність дій нової влади не виправдалися, зменшивши кількісні показники громадянської самоідентифікації, тим не менш вони стабілізувалися на 10 відсотків вищому рівні, ніж до Майдану.

«Тобто, з другої в історії незалежної України біфуркаційної кризи (2004 – 2005 років) українська нація вийшла, збільшивши свій громадянський потенціал. Цей потенціал був реалізований і примножений через 10 років потому. Майдан кінця 2013 – початку 2014 років, спершу названий Євромайданом, переріс у справжню Революцію Гідності. Так її учасники і сучасники назвали радикалізацію суспільної свідомості та масові протести проти свавілля й безчинств влади та неправомірного застосування нею сили проти протестувальників. Загинули сотні людей. Змінились очільники владних структур. Росія окупувала Крим, спровокувала, організувала і стала безпосереднім учасником збройного конфлікту – війни на Донбасі. В цій ситуації патріотичне піднесення, добровольчі батальйони, активізація громадянського суспільства, в

тому числі масовий волонтерський рух, самообілізація цивільного населення, відновлення й оновлення Збройних Сил за безпосередньої участі суспільства стали чинниками вияву й зростання громадянського самоусвідомлення українців усіх національностей й усіх соціальних верств та їх консолідації як нації. У 2014 році ідентифікували себе передусім громадянами України понад 64 відсотки людей. Проте вже через рік цей показник зменшився. Однак зменшився до рівня на 7 відсотків вищого, ніж у середині 2013 року. Динаміка і очевидні причини цього подібні тим, що після Майдану 2004 – 2005 років» [9, с. 310].

Подібний парадигматичний зсув у теоретичному баченні динаміки транзиту, де кризи ідентичності громадян стають неодмінним складником концептуальної картини, змушує замислитися над питанням: чи не постає у новому світлі застарілою уся «сума» праць, виконана в темі раніше? Звернення під цим кутом зору до аналізу корпусу дисертаційних досліджень (хід, апробований в нашій праці «Український транзит в дзеркалі дисертаційного жанру» [29]), засвідчує, що і за умов редукованої політологічної уяви вітчизняна експертна спільнота, концептуалізуючи кардинальні виклики, що поставали перед перехідним суспільством, прийшла до основоположного бачення проблеми, що зберігає свою актуальність і сьогодні, а саме: пріоритетної зв'язки проблеми національної ідентичності та молодіжної політики (пор. згадану вище тезу про зв'язок середнього класу і молоді): як проясниться у подальшому розгляді, одного із способів репрезентації проблеми зв'язку генерацій у транзитному суспільстві. Ми визначили цей теоретичний підсумок як «український інваріант».

Концептуалізація викликів, або Український інваріант

Виступаючи своєрідним «згустком» рефлексії експертної спільноти вітчизняного демократичного транзиту у вимірі «естафети генерацій», поєднуючи у фігурі дослідника компетенції науковця і громадяни-

на, які взаємно підсилюють одна одну (що забезпечує зокрема елемент включеного спостереження), він не лише відкриває нам шлях до переосмислення (*re-thinking*) предмета дослідження в ретроспективі цілого демократичного переходу, а й певної прогностики, у вимірі не виборів, а генерацій, щодо нових акторів та ресурсів, у річищі сюжету, який ми попередньо визначимо як вихід на вітчизняну політичну арену *двох несічених генерацій*.

Отже, пройдемо сторінками праць «невидимого коледжу» вітчизняної експертної спільноти, що сфокусувала свої аналітичні зусилля на аналізованій темі.

С. Г. Веселовський вперше у вітчизняній політичній науці розглядає проблеми ідентичності, зокрема соціальної, в контексті процесів глобалізації світового та регіонального середовищ. У зіставленні загальних соціальних ідентичностей українців після розпаду СРСР з росіянами та мешканцями ЄС відносить до ключових регіональні (ідентифікації з містом, районом, областю мешкання); відповідно, більшість функцій колективних ідентичностей, констатує він, реалізується на більш локальних та дрібних рівнях української політичної системи.

На базі наявних ідентичностей виокремлюються *два сценарії* зовнішньополітичного розвитку України: перший пов'язаний з орієнтацією на західноєвропейські країни на основі національної ідентичності та посилення державницьких атрибутів України як суб'єкта зовнішньополітичної діяльності; другий символізує собою відтворення в тій або іншій формі союзу України з Росією, де певною мірою нівелювалися б дрібніші національні атрибути і пріоритету набули б дрібніші міські, районні, регіональні ідентичності [4, с. 3, 16] (курсив тут і далі, коли спеціально не оговорено, наш. – *Е.Ш.*).

В. П. Кирилич, комплексно досліджуючи життя української громади в Польщі в останні десятиліття ХХ ст., доводить, що суспільно-політичні зміни в Польщі 1980-90-х рр. викликали похвалення життя української спільноти, зокрема зумовили позитивну динаміку демографії і соціального статусу української меншини, наявність інституцій для задоволення освітніх, культурних і церковно-релігійних потреб. Аналіз потверджує, що «альтернативи поєднанню і добросусідству між українським та польськими народами немає, а формулою порозуміння і примирення міг би послужити відомий вислів «Прощаємо і просимо прощення». Відзначивши також наявність не вирішених проблем (зокрема пов'язаних з важкими сторінками 1940-х років), автор акцентує на потенціалі *партнерства і співробітництва*, що дозволить українству виконувати роль посередника стосунків двох держав і суспільств, позитивно впливаючи на їхні відносини [8, с. 3–4, 16–17].

І. Ю. Вільчинська, зосередившись на еволюційному аспекті етнічної та національної ідентичності сучасної української молоді в умовах демократизації суспільства, формування нового соціокультурного контексту кінця ХХ – початку ХХІ століття, наголошує на формуванні *етосу* нового покоління української молоді, становлення якого відбулося на порозі ХХІ століття. Обґрунтовується, що ідентичність су-

часної української молоді «характеризується чітко вираженою орієнтацією на подолання будь-яких залишків зовнішньої і внутрішньої несвободи», причому цей аспект аналізу поєднується з етнічними та національними цінностями українського суспільства.

Обґрунтовується, що геополітичний чинник виступає потужним національним ідентитетом української молоді, що східний вектор геополітичної стратегії України може розколоти молодіжне середовище, а європейський – сконсолідувати суспільство і націю. У 90-ті рр. ХХ століття викликом для України стає набуття якісно нової історичної самосвідомості, налаштованість на співробітництво, вміння жити в умовах мультикультуралізму, підтримка ринкових реформ і подолання орієнтацій на державний патерналізм. Відзначено такі характерні ознаки студентської молоді, як орієнтація на нові цінності, першочерговими серед яких вважаються свобода пересування у світі, свобода слова й доступу до інформації, свобода підприємництва й волевиявлення [5, с. 4, 5, 16, 17].

Г. О. Палій розглядає національну ідентичність як результат взаємодії шести ідентифікаційних чинників (етнічного, мовно-культурного, релігійного, регіонального, державно-політичного, геополітичного) у безпосередньому зв'язку з реалізацією національних інтересів та відвернення загроз національній безпеці. Доводиться, що в Україні на період дослідження (в 1990-х – першій половині 2000-х років), мірою інтенсифікації процесів становлення національної ідентичності на разі «зберігається ідентифікаційна *фрагментація* українського суспільства за етнічними, мовно-культурними, релігійними, регіональними, геополітичними параметрами. Водночас, зближення зразків ідентичностей молодого покоління різних регіонів держави поступово нівелює цю тенденцію».

Відзначається, що національна ідентичність, що визріває, «створює лише ідентифікаційні рамки, тоді як вибір етнічних, культурних, регіональних тощо ідентичностей є *оригінальним* для кожного індивіда та окремої спільноти. Таким чином, українська національна ідентичність є «ідеальним типом», до якого, на підставі спільних інтересів і цінностей, мають тяжіти індивідуальні та спільнотні ідентичності в суспільстві». Українська національна ідентичність не тотожна українській етнічній, бо акцентує насамперед на державно-політичному і *громадянському*, а не етнічному чиннику [15, с. 5, 12].

Н. Є. Пелагеша, у рамках вивчення впливу глобалізації на процеси формування та трансформації української національної ідентичності, звертається до виявлення витоків та причин регіональної *поляризації* України, доводячи, що її динаміка є наслідком не тільки культурно-історичних відмінностей між Сходом та Заходом, а й результатом впливу на соціокультурне середовище наднаціональних утворень ЄС та СНД та проведення ними відповідних політик ідентичності.

Політика формування панросійської національної ідентичності є продовженням проекту побудови російської національної ідентичності, реалізація якого бере початок у ХІХ столітті в Російській імперії. З такої точки зору панросійська наднаціональна ідентичність є *конкуруючою* з європейською. Панросійська

ідентичність є інклюзивною по відношенню до української та може замінити її. Між іншим звертається увага на аспект розгляду національної ідентичності як *дискурсивної формації* [17, с. 4–5, 14].

В. В. Андрусів, вмістивши у фокус дослідження загрози національній безпеці в умовах несформованої спільної ідентичності громадян (криза легітимності політичних інститутів, низький рівень розвитку політичної культури і громадянського суспільства, цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики, десуверенізація), виділяє як впливовий чинник розв'язання проблем *«імперативну роль нормативного дискурсу»*, який сприяє засвоєнню цінностей та змісту громадянської ідентичності в суспільстві. Нормативний дискурс актуалізує *громадянську* ідентичність у процесі взаємодії індивідів і груп з політичними інститутами, таким чином посилюючи їх легітимність. З цим дослідник пов'язує також особливу значущість публічної сфери. «Важливу роль у публічній сфері відіграють різні групові ідентичності, які можуть вести між собою боротьбу за встановлення гегемонії». Як один з механізмів мирного засвоєння ідентичності на рівні суспільства автор вказує на процедуру погодження [1, с. 4, 16].

Ю. О. Білецька привертає увагу до особливостей радянської політики в галузі «національного питання», виявляючи в ній суттєве протиріччя: офіційна доктрина мала примордіальну сутність, але радянська національна політика за своєю суттю була *конструктивістською*. «Головний компонент радянської політики «національність» зберігає своє значення та вагу і в сьогоденні». Історичні міфи домінантних спільнот Криму формуються під впливом декількох історіографій, які в більшості випадків є взаємовиключними. «Політичний ландшафт Криму характеризується перехідним періодом. Зберігаючи багато радянських маркерів, він постійно наповнюється уособленням міфів росіян, кримських татар та офіційної державної політики. Неузгодженість, а інколи і протилежність «історичних пам'ятей» домінантних спільнот неодмінно призводить до напруження в політичному ландшафті Криму, що супроводжується гострою полемікою і подекуди у відкрите політичне протистояння, як наприклад, «війна пам'ятників», та веде до поляризації суспільства на основі етнічної ідентичності».

Авторка виділяє в межах дослідження чотирьох акторів: «проросійські, кримськотатарські, провладні сили та комуністи», причому лінії конфронтації у різних вимірах проходять не лише між, наприклад, найбільшими полюсами: «проросійські сили та комуністи» і «провладні та кримськотатарські сили», але й інколи в таборі різних організацій з російським вектором».

Вказується необхідність, при побудові історіографічної концепції, що ляже в основу шкільної освіти, отже стане основою розуміння міжнаціональних відносин у молодого покоління, орієнтуватися на зміну векторів описування історії з «конфліктного мілітаристського» на «мирний співробітницький». Торкаючись далі ролі чинників мови і релігії, дослідниця звертає увагу на їх надзвичайну «заполітизованість», використання акторами для посилення групових іден-

тичностей [3, с. 13, 14].

О. І. Трегуб при вивченні німецької національної ідентичності після Другої світової війни акцентує, що при її конструюванні вирішальними чинниками, поряд з економічним, виступали ідеологічний і культурний (особливе значення тут мають проблеми Голокосту, Другої світової війни, функціонування на її території тоталітарних режимів, кардинально протилежних векторів конструюванні НДР і ФРН). Перманентна криза національної ідентичності ФРН після ейфорії 1989–1990, зумовлена обмеженим успіхом об'єднавчого процесу, феномен «остальгії» (внаслідок якого східні німці відтворюють певний варіант регіональної ідентичності).

Висувається особливою тезою, що націоналізм не був джерелом об'єднання Німеччини у 1990 р. «Революція у НДР у 1989–1990 рр. була неочікуваною як для правлячої еліти, так і для громадян Західної і Східної Німеччини. Упродовж 1980-х рр. західнонімецькі та східнонімецькі науковці-соціалісти дискутували щодо проекту третього шляху розвитку НДР, що мав сформуватись на основі *еклектичного* поєднання кращих елементів соціалізму й капіталізму. Проте попри прагнення удосконалити закостенілу систему радянського зразка реформування вийшло з-під контролю і перетворилося у *революцію*, а третій шлях розвитку загубився у прагненні доступу до західного матеріального добробуту й свободи» [26, с. 3, 13, 14].

Н. П. Пашина, визначивши національну ідентичність як *стратегічний ресурс* демократичної трансформації суспільства, характеризує кризовий стан її моделі в Україні, що виявляється у тенденціях поляризації громадян щодо бажаного типу суспільного устрою, зменшення рівня консолідації суспільства щодо цілей внутрішньої і зовнішньої політики, делегітимації політичних інститутів, політичних лідерів і еліт; зменшення соціального капіталу суспільства та рівня самоорганізації громадян.

Відзначається мінливий характер категорії, зв'язок її з ускладненням електоральної поведінки в демократичних країнах. «Політичний аналіз ідентичності розвивається *хвилеподібно*, в залежності від активізації політичного процесу та підвищення ролі суб'єктивного фактору в політичному житті держави». «З 90-х років ХХ століття концепт політичної ідентичності набуває актуальності в країнах демократичного транзиту в зв'язку з тим, що політична ідентичність соціальних суб'єктів все частіше розглядається вченими і політиками як найважливіший *ресурс* суспільного розвитку» [16, с. 23]*. Авторка, між іншим, вперше відзначає неопрацьованість проблеми особливостей політичної ідентичності в інформаційному суспільстві.

* Цей висновок, між іншим, проливає світло на причини успішності громадянської мобілізації у форматі загальнонаціональних рухів протесту 2004 і 2013–2014 рр., коли верхівка істеблішменту двічі вступала у протистояння з громадянським суспільством у форматі легальності vs легітимності (ми вжили для цього поняття «перетікання символічного капіталу»; подібно, М. Озуф каже про «перетікання сакральності»). За влучним зауваженням А. Ройтбурда в розпал протестних акцій лютого 2014-го: «якщо державний прапор – знамено опору, а державний гімн – пісня протесту, значить, країна окупована».

М. Ю. Рябчук, відзначивши вплив тривалого бездержавного існування (яке до певної міри компенсувалося етнокультурним компонентом), вказує на фігури головного «Іншого» та головного «Свого» (Захід або Росія), щодо яких ідентифікує себе спільнота, виявляючи в такий спосіб дихотомію цілого. Він звертає увагу на вплив до сьогодні квазіісторичного міфу про спільне українсько-російсько-білоруське походження, витвореного українськими кліриками у XVII–XVIII ст., що має синкретичний, політико-релігійний характер. «За його допомогою суто сакральна русько-православна спільнота (подібна до середньовічної західноєвропейської Pax Christiana чи до мусульманської умми) була одержавлена Російською імперією і політизована, а сама імперія, навпаки, сакралізована. Міф законсервував *архаїчні* погляди, цінності і суспільні стосунки, надавши їм певного квазісакрального, «цивілізаційного» характеру, і суттєво загальмував формування модерної української, білоруської та російської ідентичностей. Усі національні ідентичності мають істотний ціннісний вимір, а тому *емансипація* українців (як і білорусів та росіян) із міфічної, засадничо домодерної (й антимодерної) православно-східнослов'янської спільноти та набуття ними модерної національної ідентичності є доконечною умовою їхньої успішної модернізації» [22, с. 12].

Отже, розглянувши сюжет, який не втрачав актуальності протягом двох десятиліть демократичного переходу, ми бачимо, що експертна спільнота віддає рішучу перевагу *конструктивістській* інтерпретації проблеми перед примордіалістською (не забуваючи про можливі крайнощі обраного підходу) і дуже рано дає звіт, що європейський вектор, задіюючи потужний ресурс *емансипації від архаїки*, успадкованої з радянських часів, постає у перспективі транзиту єдино можливим. Важливим видається виявлений О. І. Трегубом аспект теми, що у певні кризові моменти чинник ідентичності виявляє себе *вибуховим* чинником, демонструючи нелінійні властивості, лишаючи осторонь усі викладки теоретиків³.

Засвідчуючи дискретний характер прояву феномену ідентичності через певний лаг між запровадженням, розвитком нових інститутів та їх опануванням, владними іграми та іграми ідентичності, де природно-історичним чином виникають кризи, «невидимий коледж» дослідників українського демократичного переходу необхідним чином приходять до постановки проблеми *молодіжної політики*.

Особлива увага до молодіжної політики, якої тут торкнемося виключно у зв'язку з контекстом нашого дослідження, постає принципово важливою у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, виклики трьох етапів демократичного транзиту (лібералізації, інституціоналізації, консолідації) в українському кейсі затребували солідарних зусиль більш як одного покоління, зі своєрідним «поділом праці» щодо відмінних компетенцій (пор. «ми створили Італію, тепер слід створити італійців»). Внаслідок цього забезпечення

його інституційної пам'яті виявилось особливою проблемою⁴. По-друге, відома, надто у практичному вимірі, неможливість здійснення політичної влади без урахування природи суспільних патосів (пристрастей). Вже Аристотель вказував на неможливість здійснення конструктивної політичної дії, спираючись на охлос (як і Маркс – на люмпен). Отже, коли нові покоління вступають до глобального світу, де перед ведуть компетенції в іграх з ненульовою сумою, або win-win, нові актори потребують комунікації з попередниками, на практиці навчаючись поділу влади, допусків толерантності й *обмеженого* застосування сили (power) надто у випадку викликів довгих трендів, як демократичний транзит; що набуває формату «естафети генерацій» (Л. Алексеева)⁵.

Вже у дослідженнях початку 2000-х автори відзначають наявність у нового покоління, зокрема студентської страти, елементів ліберально-демократичного типу (часом у суперечливому поєднанні з рисами авторитарно-тоталітарних орієнтацій), характерних для відкритого суспільства. М. А. Остапенко, пов'язуючи це насамперед з неусталеністю ціннісних орієнтацій перехідного суспільства, пише «Складність формування активістської демократичної політичної культури виявляється і в тому, що громадянство ще не має чітко визначених політичних цінностей та об'єднується навколо певних політичних особистостей, їхніх програм, що призводить до різкої зміни настроїв мас, невизначеності життєвих орієнтацій значної частини населення». Вже робиться акцент на такій особливості субкультури української молоді, як усвідомлення молоддю категорії свободи як *невід'ємного* права людини [14, с. 5, 15].

Прояв у державній молодіжній політиці на регіональному рівні елементів *партнерства*, і водночас спроби різних політичних сил розігрувати «молодіжну карту» у власних інтересах відзначає М. П. Перепелиця [18, с. 15].

В. П. Зінчук акцентує *безперервність* процесу соціалізації; підкреслює, що «соціалізована особистість має здатність *зворотного* впливу на соціум»; може виступати як «людина-творець, здатна формувати нові культурні програми, що тягнуть за собою соціальні зміни».

Специфіка політичної соціалізації сучасної української молоді в цілому та її студіюючої частини, зокрема «пояснюється загальним станом «переоцінки цінностей», кризою аксіонормативної системи суспільства, що трансформується. Застарілі норми поведінки вже не задовольняють потреби молоді в адекватному відображенні дійсності, у формуванні стійкого світогляду, який би орієнтував молоду людину в суспільстві. Ідеологічний та ціннісно-нормативний «вакуум» молодіжної свідомості заповнюється «підручними засобами», в тому числі і за допомогою ЗМІ».

Визнається певна *критичність* нового покоління

⁴ Уявити її масштаб дозволяє просте спостереження: на сьогодні в українському парламенті не представлена жодна з політичних партій, які діяли на момент проголошення державної незалежності.

⁵ У цьому сенсі нічим не замінним є досвід зростання дитини і підлітка в умовах відкритого суспільства (римляни визначали словом *liber* того, хто народився у родині вільного громадянина і громадянки).

³ Таким чином, вже на початку минулого десятиліття маємо прецедент введення уявлення про вибуховий, нелінійний компонент творення національної ідентичності, редукцію якого у колективній політологічній уяві вітчизняної експертної спільноти відзначали в першій частині роботи.

українських громадян у сприйнятті інформації, що надходить до нього за цим каналом: «беззастережне сприйняття політичної інформації, поданої у мас-медіа, а також безапеляційність значною мірою нівелюються завдяки чіткому усвідомленню студіюючою молоддю того, в яких умовах працюють українські ЗМІ. Відтак об'єктивність як першочергова мета їх діяльності студіюючою молоддю відкидається. Лише в Інтернеті можна зустріти високий рівень свободи слова щодо політичних питань, проте більшість студіюючої молоді не користується Інтернетом або не використовує його для набуття політичної інформації»*. До висновків роботи включено рекомендацію «збільшувати кількість *інтерактивних* програм» [7, с. 4, 14–16].

О. О. Морозова пов'язує особливості формування політичної культури молоді на поточному етапі з посиленням науково-технічного прогресу в добу глобалізації. Завдяки вдосконаленню засобів масової комунікації у світі інтенсивно поширюються *універсальні* політико-культурні зразки та цінності. Вони впливають на формування нового типу політичної культури громадян окремих національних держав, трансформуючи політичні системи. «Глобальна політична культура» справляє *демократизаційний* політичний ефект, а молоде покоління виступає головним потенційним реципієнтом «продуктів» глобалізації [12, с. 5–6].

Н. В. Пробийголова стверджує: «в сучасному українському суспільстві принципово *змінилася модель* політичної соціалізації, яка характеризується відмовою від моделі «підкорення» на користь моделі «партнерства», тобто активним включенням молодих людей у політичне життя, підвищення їх ролі у політиці» [20, с. 3].

Я. В. Подолян, подібним чином, констатує розширення кола соціально-політичних чинників політичної соціалізації молоді, де поряд з традиційними, як «соціальне оточення та соціальне становище», в сучасному контексті додаються такі, як свобода слова, доступ до інформації, свобода пересування в світі, свобода підприємництва й можливості розпоряджатися своєю власністю, свобода волевиявлення, захищеність з боку держави, національна самобутність в контексті глобалізації світу та демократизації суспільства тощо».

Дослідниця робить акцент на *активному* засвоєнні індивідом політичних норм і цінностей суспільства. У згоді з В. П. Зінчуком наголошує: «Процес політичної соціалізації триває протягом усього життя людини, тому рівень політичної соціалізації особистості не може залишатися незмінним».

Звертаючи увагу на дедалі більший вплив глобальних процесів, інформаційних потоків, враховуючи поділ на формальні та неформальні організації, авторка в плані дослідження теми як важливий феномен

модерної України виділяє зокрема присутність у суспільстві складного комплексу молодіжних практик та ініціатив, у т.ч. з *протестним* потенціалом. «Узагальнюючи, неформальним молодіжним рухом можна назвати систему молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності в їхньому взаємозв'язку між собою та із суспільством загалом» [19, с. 3, 14, 16].

О. С. Баснін відзначає вплив на активізацію політичної участі студентства виборчих кампаній 1994–2007 рр., зокрема «помаранчевої революції», але при цьому складність для студентських суспільних об'єднань самоорганізуватися, коли до цього не докладають зусиль ті чи інші політичні сили (партії або блоки). Згідно з наведеними ним даними, кожен четвертий студент після закінчення учбового закладу хотів би виїхати з країни назавжди, а кожен третій – на деякий час [2, с. 10, 12].

У праці І. М. Флиса зауважується, що не можна уповні оцінити вагу «молодіжного» чинника у модерну добу, без врахування таких загальнолюдських феноменів, як романтика і *відповідальність*, надто коли сучасна парадигма освіти виходить із пріоритету людини як вищої цінності, зі зміни споглядальної установки в навчанні на діяльну, творчу [27, с. 4, 14, 17].

У роботі К. В. Захаренка робиться наголос на тенденції співпраці влади та молодіжних організацій з погляду надання та забезпечення послуг із захисту та реалізації прав молоді, яка характеризується наявністю потреби у *співуправлінні* (влади і молодіжних організацій) у процесі прийняття політичних рішень, що сприяє підвищенню політичної суб'єктності молодіжних організацій.

Виявляються сильні і слабкі сторони функціонування молодіжних організацій як складових громадянського суспільства. «Сильними складовими, що впливають на інституційну спроможність молодіжних організацій, є: добровільність членства в організації, що виключає примус; захист інтересів громадян з конкретних питань; надання більш якісних послуг з використанням мінімальних витрат, на відміну від державних інституцій. Слабкими складовими у виконанні молодіжними організаціями поставлених завдань є: незначна чисельність та некомпетентність членів організацій, відсутність системності в роботі та фрагментарність діяльності; відсутність співпраці та координації зусиль між інституціями громадянського суспільства».

За висновком автора, наявність невирішених проблем у суспільстві (політичних, економічних, соціальних тощо) *стимулює* процес створення інституцій громадянського суспільства, причому «молодіжні організації виникають у найбільш проблемних місцях соціальної сфери, до яких ні держава, ні бізнес не мають великого інтересу». Серед чинників, які заважають впливу молодіжних організацій на політичний процес в Україні, автор вказує насамперед на неготовність суспільства сприймати молодіжні громадські інституції як суб'єкти політичного процесу та відсутність традицій в українському суспільстві створювати громадські структури для захисту власних прав та інтересів. «Варто зазначити, що молодіжні організації

* Ми наводимо це свідчення середини «нульових» для наочності невпинного посування українського транзитного «фронтиру», з опануванням громадою, насамперед тими, хто вступає в самостійне життя, все нових компетенцій/ресурсів, зокрема інформаційних. Під час Євромайдану 2013–2014 рр. перевага протестної спільноти в цьому ресурсному сегменті «влади-знання» (М. Фуко) була беззаперечною.

переважно діють в обласних центрах та містах, а в сільській місцевості їхня діяльність є непомітною» [6, с. 4, 12, 13].

Н. Л. Лук'янова звертає увагу на необхідність зміни в перспективі моделі соціальної політики і соціальної роботи із схеми «держава – особистість» на схему (модель) «територіальна громада – особистість», коли основний ресурсно-організаційний, кадровий та інші потенціали соціальної допомоги переносяться в територіальну громаду, за місцем життєдіяльності [10, с. 13].

А. С. Мороз вперше пропонує періодизацію змін зовнішньополітичних орієнтацій молоді: 1991–1994 (орієнтація на СНД), 1995–2002 (самостійницькі тенденції), 2003–2008 (євроінтеграційна домінанта), 2009–2011 (орієнтаційна невизначеність); обґрунтовує, що молодь здатна сприяти реалізації курсу зовнішньополітичного розвитку України; передбачається варіант партнерського взаємозв'язку в трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство» [11, с. 4].

На важливий аспект теми звернула увагу В. О. Стельмах. Вона вводить концепт «європейської соціалізації» як складової загального процесу соціалізації особистості, що властивий громадянам країн-кандидатів на членство у ЄС та дійсних членів.

«Під «європейською соціалізацією» нами розуміється процес входження індивіда або групи до європейської спільноти як специфічного політико-культурного середовища через адаптацію усталених норм, усвідомлення нової (вторинної) системи цінностей і вироблення зразків поведінки, що є схвальними з боку інших громадян Європейського Союзу. Сутність процесу полягає у формуванні європейської ідентичності як наднаціонального різновиду колективної ідентичності, яка визначається демократичними цінностями, характером соціальної стратифікації суспільства, наявною системою освіти та виховання, національними особливостями та національно-етнічним складом, релігійністю громадян».

Відзначена важлива роль в перехідну добу, поряд з традиційними агентами та інститутами політичної соціалізації (сім'я, освіта, релігія, ЗМІ) нових механізмів, інститутів та агентів (таких, як Рада Європи, Європейський Союз та ін.), які сприяли стабілізації процесу перетворень. До фундаментальних змін у молодіжній політиці авторка відносить зокрема зміну засадничих принципів формування молодіжної політики з патерналістичних на партнерські, активне залучення самої молоді до формування і реалізації молодіжної політики, перетворення її на цільову групу численних стратегій і програм розвитку та обміну на регіональному, національному та європейському рівнях. Наявність настроїв скептицизму або рис патерналізму не впливає на загальну оцінку успішності перетворень [24, с. 10, 11].

Отже, за підсумками другої частини розгляду проблеми, в ретроспективі транзитного сюжету⁶, де наскрізною ниткою проходить поступове зростання

суб'єктності нових генерацій та орієнтації їх на партнерські стосунки (до чого, очевидно, доклали зусиль і верстви освітян, представлених частиною дослідників), ми можемо задатися наступним питанням. Коли українська Конституція імплементує норми міжнародного права, надаючи їм вищість щодо національного законодавства; а далі до цього додається включення держави до Болонського процесу, що також містить засадничі європейські цінності, що засвоюються новими поколіннями, як сказано, в порядку «європейської соціалізації», чи мислимий, в плані естафети генерацій («ми створили Україну, тепер слід створити українців) альтернативний європейському, або «третій» шлях?*

У цьому сенсі солідарна позиція експертної спільноти щодо поступового, спочатку еволюційного, а потім і революційного перетворення «неорганічної», «навздогінної» модернізації на «органічну» (втім, чи не постає і наш рух навздогін за чимось проявом органічної потреби у ньому?) може розглядатися водночас як обережно оптимістичне свідчення на користь успішного в цілому процесу інтеріоризації новими («несіченими») генераціями українців європейських ціннісних орієнтацій, інтегральною характеристикою яких постає виховання «критичної маси» проактивних громадян.

ВИСНОВКИ

Звернувшись у нашому дослідженні до розгляду дискурсивних формацій доби демократичного транзиту, що склалися як «внутрішні наративи» українського перехідного суспільства (одні з яких з часом відсіювалися, а інші набували статусу конституційних положень), ми виявили не артикульований раніше складник вітчизняного дискурсу про ідентичність

* Одним з принципів (і таких, що вислизають від поверхової уваги) свідчень цього дискурсу 2000–2015 рр., що його основні пункти було подано вище, постає накопичення інституційної пам'яті демократичного транзиту. Якщо на початку 2000-х і в середині 2010-х дослідники незалежно засвідчують орієнтацію на партнерство як одну з базових характеристик українського студентства/молоді, то перед нами, вочевидь, постіють дві генерації, орієнтовані на цінності відкритого суспільства. Відповідно, нагла спроба повернути вектор розвитку на 180 градусів (як це мало місце у 2004 та 2013 роках), не могла не наразитися на солідарний протест більш як одного народженого реформами покоління/страги: «сьогоднішнє студентство – завтрашній середній клас». У цьому сенсі постання, внаслідок рухів протесту (згадаємо часто повторюване вже 2004-го: у 1991-му ми отримали свободу, а нині виборозимо), двох несічених генерацій виступає для нас ключовим пунктом, у якому транзитна Україна розійшлася зі своїми «слов'янськими сусідками» (феноменологію питання найбільш дохідливо пояснив Чехов, сказавши, що різниця між часом, коли його драли і драги припинили, «була страшенна»). Відповідно, тут ми розходимося з більшістю колег в оцінці міри патерналізму українського суспільства після трьох Майданів, покликаючись, крім само собою зрозумілих маніфестацій його самоорганізації, як волонтерський рух і нова роль Церкви, також на очевидну зміну наративів, – які, зрозуміло, артикують автентичні ігри ідентичності суспільства. На відміну від Білорусі та РФ, де точки біфуркації дев'яностих і нульових спричинили повернення архаїчних фігур «батьки»/«батьошки-царя»; в умовах українського гібридного режиму на спробу нав'язати йому «автентичний» аналог, місцевий кандидат, як відомо, дістав здійснене в форматі остракізму «Батя, чао!» Враховуючи, що подібна фігура («батьки» Махно або Хмеля), затребувана у вітчизняній історії до самої пори «визвольних змагань» початку минулого століття й від доби козацького бароко, раптом дістає відставку, – ми вбачаємо в подібній революції наративів і цінностей українське диво, ще належно не оцінене вітчизняною гуманітаристикою.

⁶Що також можна розглядати як певний inner narrative, опрацьований першою генерацією вітчизняних політологів пострадянської доби.

(редукцію політологічної уяви) і водночас спроби його подолання експертним товариством, шляхом артикуляції кризового її чинника, що виявляє «вибухові», нелінійні якості цього феномена як невід'ємні.

Переглядаючи в цьому світлі здобутки першої пострадянської генерації вітчизняних політологів, ми реконструювали опрацьований нею наратив ідентичності (український інваріант), ключовим пунктом

евристики якого виступає зв'язок «середній клас плюс молодь», що можна вважати теоретичною артикуляцією суттєвої особливості вітчизняного демократичного переходу, завдання трьох етапів якого були реалізовані солідарними зусиллями кількох поколінь, головним здобутком чого став вихід на політичну арену двох несічених генерацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів В. В. Механізми формування спільної ідентичності в ЄС та перспективи їх застосування в Україні. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2010.
2. Баснін О. С. Політична активність студентства у контекст трансформації суспільних відносин в Україні. Авт... канд. політ. наук. Миколаїв, 2009.
3. Білецька Ю. О. Формування етнічної ідентичності домінуючих спільнот Криму: політико-культурологічний аспект. Авт... канд. політ. наук. Сімферополь, 2011.
4. Веселовський С. Г. Ідентифікації громадян України як чинник її зовнішньополітичного розвитку. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2000.
5. Вільчинська І. Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2002.
6. Захаренко К. В. Інституційний розвиток молодіжних організацій як складової громадянського суспільства в сучасній Україні. Авт... канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2010.
7. Зінчук В. П. Роль засобів масової інформації у процесі політичної соціалізації студентської молоді (на прикладі міста Львова). Авт... канд. політ. наук. Львів, 2006.
8. Кирилич В. П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2001.
9. Котигоренко В. О. Сучасна українська нація: через кризовий розвиток // Гілея. 2015. Випуск 103 (№12). С. 304–315.
10. Лук'янова Н.Л. Державна політика щодо дітей та молоді в новітній Україні в умовах трансформаційних змін. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2010.
11. Мороз А. С. Трансформація політичних цінностей та орієнтацій молоді України: зовнішньополітичний аспект. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2012.
12. Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації. Авт... канд. політ. наук, 2006.
13. Новакова О. Зовнішні дилеми зовнішньополітичної ідентифікації українців // Studia Politologica Ucraino-Polonica. 2018. Випуск восьмий. С. 95–102.
14. Остапенко М. А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва). Авт... канд. політ. наук. Київ, 2000.
15. Палій Г. О. Становлення нової національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2005.
16. Пашина Н. П. Формування політичної ідентичності як стратегічний пріоритет демократичної трансформації українського суспільства. Авт... док. політ. наук. Дніпропетровськ, 2014.
17. Пеллагеша Н. Є. Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2009.
18. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). Авт... канд. політ. наук. Київ, 2001.
19. Подолян Я. В. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації українського суспільства. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2008.
20. Пробийолова Н. В. Тенденції процесу політичної соціалізації молоді в сучасній Україні. Авт... канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2006.
21. Резнік О. Суб'єкти громадянських практик як підґрунтя демократичного транзиту України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2020. №1. С. 5–22.
22. Рябчук М. Ю. Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2015.
23. Стегній О. Публічний дискурс масових опитань // Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. 2020. Вип. 7 (21). С. 146–152.
24. Стельмах В. О. Політична соціалізація молоді країн Вишеградської групи. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2015.
25. Степаненко В. Хто є «громадянським суспільством» України? Соціально-структурні аспекти ідентифікації // Агора. 2017. Випуск 19–20. С. 32–36.
26. Трегуб О. І. Німецька національна ідентичність після Другої світової війни: чинник динаміки, ідеологічні та культурні кордони. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2012.
27. Флис І. М. Політична активність студентської молоді та її вплив на соціально-політичний розвиток сучасної України. Авт... канд. політ. наук. Київ, 2010.
28. Щербенко Э. В. Институты в кончиках пальцев: украинская государственность глазами граждан URL:<https://magazines.gorky.media/nz/2009/3/instituty-v-konchikah-palczev-ukrainskaya-gosudarstvennost-glazami-grazhdan.html>
29. Щербенко Едуард. Український транзит в дзеркалі дисертаційного жанру // Наукові записки ІПіЕНД. 2016. Вип. 5–6 (85–86) С. 340–354.
30. Щербенко Едуард. Український політичний дискурс і проблема громадянської релігії // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. №3 (89). С. 156–168.
31. Щербенко Е. В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985–2014 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019.
32. Щербенко Едуард. Політична генерація як проблема і пояснювальний принцип. До екологічного підходу в політиці // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. №2 (98). С. 204–223.
33. Gentry Bobbi. Political Identity: Meaning, Measures, and Evidence. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-69608-9_2

REFERENCES

1. Andrusiv V. Mechanisms of shared identity formation in EU and prospects for their application in Ukraine The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010
2. Basnin O. Political activity of student youth in the context of transformation of social relations in Ukraine. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010.

3. Biletska Y. The formation of ethnic identity of the dominant groups of Crimea: the political and cultural aspect. The thesis for the candidate degree in political science. Simferopol, 2011.
4. Flis I. Political activity of the student youth and its influence on the socio-political development of modern Ukraine. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010.
5. Kotygorenko V. Contemporary Ukrainian nation: development by overcoming the crises // Gileya. 2015. 103 (№12). P. 304–315.
6. Kyrlych V. The Ukrainians in Poland: preservation of ethnonational identity as the factor of the ukrainian-polish relationship. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2001.
7. Lukhyanova N. State policy toward children and youth in modern Ukraine under national transformation. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010.
8. Moroz A. Transformation of political values and orientations of Ukrainian youth. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2012.
9. Morozova O. Features of the process of creation of youth political culture under conditions of globalization. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2006.
10. Novakova O. External problems of political identification of Ukrainians // Studia Politologica Ucraino-Polonica. 2018. Issue 8. P. 95–102.
11. Ostapenko M. Political culture of students in Ukraine (on the example of Kyiv universities). The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2000.
12. Paliy G. Shaping of a national identity in the context of Ukraine's national interests realization. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2005.
13. Pashina N. Shaping of a political identity as strategic priority of democratic transformation of Ukrainian society. The thesis for the doctor degree in political science. Dnipropetrovsk, 2014.
14. Pelagesha N. Transformation of the Ukrainian national identity under conditions of globalization. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2009.
15. Perepelytsya M. State youth policy in Ukraine (regional aspect). The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2001.
16. Podolyan Y. Political socialization of youth under conditions of transformation of Ukrainian society. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2008.
17. Probygolova N. Modern tendencies in the process of the political socialization of youth in modern Ukraine. The thesis for the candidate degree in political science. Dnipropetrovsk, 2006.
18. Reznik O. The subjects of civil practice as a basis for democratic transit of Ukraine // Sociology: Theory, Methods and Marketing. 2020. № 1. P. 5–22.
19. Riabchuk M. Dichotomy of the Ukrainian National Identity: Historical Reason and Political Implications. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2015.
20. Shcherbenko E. Institutes at fingertips. Ukrainian statehood through the eyes of citizens. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/3/instituty-v-konchikah-palczev-ukrainskaya-gosudarstvennost-glazami-grazhdan.html>
21. Shcherbenko E. The Ukraine's transition and its reflexions in the thesis genre: changing of paradigm // Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 5–6 (85–86). 2016. P. 340–354.
22. Shcherbenko E. Ukrainian political discourse and the problem of civil religion // Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 3 (89). 2017. P. 156–168.
23. Shcherbenko E. Recalled resource. A moment of responsibility in the Ukrainian political discourse of a transitional age (1985–2014). Kyiv, 2019.
24. Shcherbenko E. The political generation as the problem and the explanatory principle. To the ecological approach in the politics // Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 2 (98). 2019. P. 204–223.
25. Stehni O. The public discourse of mass surveys // Ukrainian society: Monitoring social changes. 2020. Issue 7 (21). P. 146–152.
26. Stelmakh V. Political socialization of youth in Visegrad countries. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2015.
27. Stepanenko V. Who is Ukraine civil society? Socio-structural aspects of identification // Agora. 2017. Issue 19–20. P. 32–36.
28. Tregub O. German national identity: kultural and ideological frontiers. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2012.
29. Veselovsky S. Identifications of citizens of Ukraine as a factor of its foreign policy development. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2000.
30. Vilchinska I. Ethnic and national identity of the contemporary Ukrainian youth. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2002.
31. Zakharenko K. Institutional development of youth organizations of civil society in contemporary Ukraine. The thesis for the candidate degree in political science. Dnipropetrovsk, 2010.
32. Zinchuk V. The mass media role in political socialization of a studying youth (on the basis of research of Lviv). The thesis for the candidate degree in political science. Lviv, 2006.

Identity crisis as a factor of Ukrainian democratic transit. Generational aspect

E. V. Shcherbenko

Abstract. In the article Ukrainian identity crisis is interpreted in the context of changing inner narratives in the transition society. The conceptual connection between national identity and youth policy is exhibited as a crucial point of discourse of identity of the first post-Soviet generation.

Keywords: *Identity crisis, inner narrative, national identity, post-Soviet generation, youth policy.*